THE PERSPECTIVE OF NEW ERA SCIENCES
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
www.global-science-review.com
editor@global-science-review.com

QATAG‘ON QURBONLARINING HAYOTI VA FAOLIYATI: TARIXIY XOTIRA VA MILLIY MEROS

Husanboyeva Gulnoza Ummatkulovna
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti Bekobod manzili
“O‘zbek tili va adabiyoti” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada XX asrning 20–50-yillarida O‘zbekistonda yuz bergan siyosiy qatag‘onlar, uning milliy ziyolilar hayoti va faoliyatiga ko‘rsatgan ta’siri hamda qatag‘on qurbonlarining ilmiy, adabiy va ma’rifiy merosi tahlil qilinadi. Xususan, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat va Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi milliy uyg‘onish harakatining yirik namoyandalari faoliyatiga e’tibor qaratiladi. Ularning ma’rifat, milliy o‘zlik, ilm-fan, adabiyot va ta’lim rivojiga qo‘shgan hissasi ochib beriladi. Shuningdek, qatag‘on siyosatining ziyolilar hayotiga ta’siri, hibsga olish, surgun, qatl etish, asarlarni taqiqlash kabi jarayonlar hamda mustaqillik yillarida tarixiy adolatni tiklash borasida amalga oshirilgan ishlar yoritiladi.

Kalit so‘zlar: qatag‘on, siyosiy repressiya, jadidchilik, milliy uyg‘onish, ziyolilar, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo‘ja Behbudiy, tarixiy xotira, milliy meros.

Abstract: This article analyzes the political repressions that took place in Uzbekistan during the 1920s–1950s, their impact on the lives and activities of national intellectuals, and the scholarly, literary, and educational legacy of the victims of repression. Particular attention is paid to the activities of prominent representatives of the national awakening movement, including Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, and Mahmudkhoja Behbudi. The article highlights their contributions to enlightenment, national identity, science, literature, and the development of education. It also examines the impact of the policy of repression on intellectuals, including arrests, exile, executions, and the prohibition

of their works, as well as the efforts undertaken during the years of independence to restore historical justice.

Keywords: repression, political repression, Jadidism, national awakening, intellectuals, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Mahmudkhoja Behbudi, historical memory, national heritage.

Аннотация: В данной статье анализируются политические репрессии, происходившие в Узбекистане в 1920–1950-е годы, их влияние на жизнь и деятельность национальной интеллигенции, а также научное, литературное и просветительское наследие жертв репрессий. Особое внимание уделяется деятельности выдающихся представителей национального движения просвещения и национального возрождения, в частности Абдуллы Кадыри, Абдулхамида Чулпана, Абдурауфа Фитрата и Махмудходжи Бехбуди. Раскрывается их вклад в развитие просвещения, национального самосознания, науки, литературы и образования. Также освещаются последствия политики репрессий для представителей интеллигенции, включая аресты, ссылки, расстрелы и запрет их произведений, а также работа, проведённая в годы независимости по восстановлению исторической справедливости.

Ключевые слова: репрессии, политические репрессии, джадидизм, национальное возрождение, интеллигенция, Абдулла Кадыри, Чулпан, Абдурауф Фитрат, Махмудходжа Бехбуди, историческая память, национальное наследие.

KIRISH

XX asr O‘zbekiston tarixida murakkab va ziddiyatli davrlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sovet hokimiyatining siyosiy-ma’muriy tizimi shakllangan davrda jamiyatning turli qatlamlari, xususan, milliy ziyolilar, davlat va jamoat arboblari, yozuvchi va shoirlar, olimlar hamda ma’rifatparvarlar turli siyosiy ta’qiblarga duchor bo‘ldilar. Qatag‘on siyosatining eng og‘ir bosqichlaridan biri 1937–1938-yillarga to‘g‘ri keladi. Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi

materiallarida ushbu davr O‘zbekistondagi siyosiy repressiyalar tarixining alohida bosqichi sifatida ko‘rsatiladi. Muzey ekspozitsiyalarida milliy uyg‘onish harakati, Turkiston Muxtoriyati, kollektivlashtirish va quloqlashtirish, 1937–1938-yillardagi siyosiy qatag‘onlar hamda keyingi repressiyalar tarixi aks ettirilgan. Qatag‘on siyosati nafaqat insonlarning hayotiga, balki xalqning ma’naviy va ilmiy salohiyatiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, milliy tafakkurni rivojlantirish, xalqni ilm-ma’rifatga chorlash va milliy o‘zlikni anglashga xizmat qilgan ziyolilar ta’qib qilindi.

Shu sababli qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o‘rganish bugungi kunda tarixiy xotirani tiklash, yosh avlodni ajdodlar merosi bilan tanishtirish va tarixiy voqealarga xolis baho berish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega.

QATAG‘ON SIYOSATINING TARIXIY SHAROITLARI

O‘zbekistonda siyosiy qatag‘onlar birgina 1937–1938-yillar bilan cheklanib qolmagan. Qatag‘onlar tarixiga bag‘ishlangan muzey ekspozitsiyalarida 1917–1924-yillardagi siyosiy jarayonlar, 1929–1936-yillardagi repressiyalar, 1937–1938-yillardagi “Katta qirg‘in”, 1940–1950-yillardagi siyosiy ta’qiblar va 1980-yillardagi “Paxta ishi” kabi jarayonlar ham yoritiladi. Bu davrda siyosiy tizim tomonidan “xalq dushmani”, “millatchi”, “aksilinqilobchi” kabi ayblovlardan foydalanilgan. Natijada ko‘plab ziyolilar hibsga olingan, qamoqqa tashlangan, surgun qilingan yoki qatl etilgan. Qatag‘onlar faqat bir shaxsning hayoti bilan cheklanib qolmagan. Ko‘pincha qatag‘onga uchragan shaxslarning oila a’zolari ham turli bosimlarga duch kelgan. Ayrim hollarda ularning farzandlari ham “xalq dushmanining farzandi” sifatida ta’qib qilingan.

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va jadidchilik harakati muhim o‘rin egalladi. Ushbu davrda xalqni savodli qilish, zamonaviy ta’lim tizimini shakllantirish, milliy matbuotni rivojlantirish, adabiyot va san’atni yangi bosqichga olib chiqish hamda milliy o‘zlikni anglash g‘oyalarini targ‘ib etishda bir qator ziyolilar faol ishtirok etdi.

Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat va Mahmudxo‘ja Behbudiy ana shunday yirik ma’rifatparvar va milliy tafakkur namoyandalaridan hisoblanadi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jadidchilik harakatining yetakchi vakillaridan biri sifatida ta’lim va ma’rifat masalalariga katta e’tibor qaratdi. U yangi usul maktablarini tashkil etish va rivojlantirish, yosh avlodga zamonaviy bilim berish, milliy matbuotni shakllantirish hamda teatr san’atini rivojlantirishga katta hissa qo‘shdi. Behbudiy faoliyatida xalqning ma’rifiy saviyasini oshirish va jamiyat taraqqiyotiga erishish masalalari asosiy o‘rinlardan birini egallagan. Uning publitsistik va pedagogik qarashlari Turkiston jamiyatida yangicha fikrlashning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatdi.

Abdurauf Fitrat ham jadidchilik harakatining eng faol namoyandalaridan biri bo‘lib, adabiyot, tilshunoslik, tarix, falsafa va ta’lim sohalarida samarali faoliyat olib bordi. U ilm-fan va ta’limni jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida ko‘rdi. Fitratning asarlarida xalqning ma’rifatli bo‘lishi, yoshlarning zamonaviy bilimlarni egallashi va milliy madaniyatni rivojlantirish masalalari keng yoritilgan. U ijodkor sifatida ham o‘zbek adabiyotining rivojiga katta hissa qo‘shdi.Abdulla Qodiriy o‘zbek milliy romanchiligining asoschilaridan biri sifatida adabiyot tarixida alohida o‘rin egallaydi. Uning “O‘tkan kunlar” va “Mehrobdan chayon” romanlari o‘zbek adabiyotining yirik namunalari hisoblanadi. Qodiriy o‘z asarlarida tarixiy voqealar, jamiyat hayoti, inson taqdiri, ma’naviy qadriyatlar va milliy o‘zlik masalalarini badiiy jihatdan yoritdi. U nafaqat yozuvchi, balki publitsist va tarjimon sifatida ham faoliyat yuritgan. Adibning ijodiy faoliyati o‘zbek milliy adabiyotining rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

Abdulhamid Cho‘lpon esa shoir, yozuvchi, dramaturg va tarjimon sifatida milliy adabiyot taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Uning ijodida insonning ruhiy kechinmalari, Vatanga muhabbat, milliy o‘zlik, erkinlik va ma’rifat mavzulari muhim o‘rin egallaydi. Cho‘lpon tarjimon sifatida ham faoliyat yuritib, jahon va rus

adabiyoti namunalarini o‘zbek kitobxonlariga yetkazishga xizmat qildi. Uning “Kecha va kunduz” romani o‘zbek nasrining muhim namunalaridan biridir.

Mazkur to‘rt ziyolining faoliyatida ayrim umumiy jihatlar mavjud. Ularning barchasi xalqning ma’rifiy va madaniy taraqqiyotiga xizmat qilgan, ta’lim, adabiyot, matbuot va milliy tafakkur rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan. Behbudiy va Fitrat asosan jadidchilik va ma’rifatparvarlik harakatining faol tashkilotchilari sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa, Qodiriy va Cho‘lpon badiiy adabiyot orqali milliy ong va tarixiy tafakkurning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdilar. Biroq XX asrning 30-yillarida siyosiy qatag‘onlar kuchayishi natijasida milliy ziyolilarning ko‘pchiligi ta’qib ostiga olindi. Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon va Abdurauf Fitrat 1937–1938-yillardagi siyosiy qatag‘onlar qurboniga aylandi. Ularning asarlari uzoq vaqt davomida taqiqlandi yoki cheklab qo‘yildi. Bu jarayon milliy madaniyat va ilm-fan rivojiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi.

QATAG‘ON SIYOSATINING MILLIY ZIYOLILAR HAYOTI VA FAOLIYATIGA TA’SIRI

Mustaqillik yillarida ushbu ziyolilarning hayoti va ijodiy merosini qayta o‘rganishga keng imkoniyat yaratildi. Ularning nomlari tiklandi, asarlari qayta nashr qilindi va ilmiy tadqiqotlar olib borildi, tarixiy xotirani tiklash va qatag‘on qurbonlarining nomlarini qayta tiklash jarayoni kuchaydi. Qatag‘on qurbonlari xotirasini abadiylashtirish maqsadida muzeylar, xotira majmualari va ilmiy-tadqiqot markazlarida ularning hayoti hamda faoliyatiga oid materiallar to‘plandi.

Shunday qilib, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat va Mahmudxo‘ja Behbudiy faoliyati O‘zbekiston tarixida milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va madaniy taraqqiyot jarayonlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ularning ilmiy, adabiy, pedagogik va ma’rifiy merosi bugungi kunda ham tarixiy xotirani shakllantirish va milliy madaniyatni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Qatag‘on qurbonlarining hayoti va faoliyatini o‘rganish O‘zbekiston tarixining murakkab davrlarini chuqur anglash imkonini beradi. Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat va Mahmudxo‘ja Behbudiy kabi ziyolilar xalqning ma’rifiy va madaniy taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. Ularning faoliyatida ilm-fan, ta’lim, adabiyot, milliy o‘zlik va ma’rifat masalalari muhim o‘rin egallagan. Siyosiy qatag‘onlar natijasida ularning hayoti fojiaviy yakun topgan bo‘lsa-da, ijodiy va ilmiy merosi yo‘qolib ketmadi.

Shu nuqtayi nazardan, qatag‘on qurbonlari merosini o‘rganish faqat tarixiy voqealarni yodga olish emas, balki yosh avlodga tarixiy xotira, ilm-ma’rifat va milliy qadriyatlarning ahamiyatini tushuntirishga xizmat qiladi. Yoshlar uchun bu ziyolilarning hayoti o‘ziga xos ibrat maktabi bo‘la oladi. Chunki ular mavjud imkoniyatlardan foydalanibgina qolmay, xalq uchun mumkin, degan xulosaga keldim. yangi imkoniyatlar yaratishga intilganlar. Ularning ilmga bo‘lgan muhabbati, millat kelajagiga bo‘lgan ishonchi va ma’rifat yo‘lidagi faoliyati bizni ham o‘z ustimizda ishlashga undaydi. Men ushbu mavzuni o‘rganish jarayonida qatag‘on qurbonlarining hayoti haqida qancha ko‘p ma’lumotga ega bo‘lsak, tariximizning asl mazmunini shuncha chuqurroq anglashimiz mumkin bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho‘lpon, Abdurauf Fitrat, Mahmudxo‘ja Behbudiy va boshqa qatag‘on qurbonlarining merosi xalqimizning bebaho ma’naviy boyligidir. Ularning hayoti bizga tarixning achchiq saboqlarini eslatib tursa, ijodiy va ilmiy merosi kelajakka ishonch bilan qarashga undaydi. Ularni eslash — faqat o‘tmishni eslash emas, balki bugungi kunni qadrlash va kelajak oldidagi mas’uliyatni anglashdir. Shuning uchun qatag‘on qurbonlari xotirasini asrash, ularning asarlarini o‘rganish va yosh avlodga yetkazish har birimizning tarixiy xotira oldidagi muhim vazifalarimizdan biri, deb hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi materiallari.

2. O‘zbekiston Respublikasi Qatag‘on qurbonlari xotirasi davlat muzeyi materiallari.
3. O‘zbekiston hukumatining Abdulla Qodiriy hayoti va ijodiga oid materiallari.
4. O‘zbekiston hukumatining Abdulla Qodiriy hayoti va ijodiga oid materiallari.
5. “Shahidlar xotirasi” majmuasi va muzeyi materiallari.